

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI No: 439

İMÂM MÂTÜRÎDÎ
VE
TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hatice K. Arpaguş

Doç. Dr. Mehmet Ümit

Arş. Gör. Bilal Kır

1. Baskı



M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI No: 439

ISBN 978-975-548-485-3
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16209

Kitabın Adı
İMÂM MÂTÜRİDÎ VE TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN

Editörler
Prof. Dr. Hatice K. Arpaguş
Doç. Dr. Mehmet Ümit
Arş. Gör. Bilal Kır

Sayfa Düzenlemesi
Hamit Sağlam

Kapak Tasarımı
Eren Sakız

Kapak Resmi
Şerbu't-Te'vilât, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 48

Baskı / Cilt: Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İSTANBUL
Tel: 0212 412 17 77
Sertifika No: 44451

1. Baskı
Ekim 2019, İstanbul



İlahiyat Fakültesi



MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI
YAYINLARI



Ümraniye
Belediyesi

Uluslararası İmâm Mâtürîdî ve *Te'vilâtü'l-Kur'an* Sempozyumu M.Ü. İlahiyat Fakültesi ve Ümraniye Belediyesi işbirliği ile gerçekleştirilmiştir. Bu sempozyumda sunulan bildiriler üzerine inşa edilen metinler, kör hakem sürecinden geçerek kitap hâline getirilmiştir. Metinlerin muhteva ve dil bakımından sorumluluğu müelliflerine, teli hakları editörlere, basım organizasyonu ise anlaşmalı olarak M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları'na aittir. Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İsteme Adresi

M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Nuhkuyusu Cad. No: 110 Bağlarbaşı 34662 Üsküdar İSTANBUL
Tel: 0216 651 15 06 Faks: 0216 651 00 61
ifav@ilahiyatvakfi.com • www.ilahiyatvakfi.com

MÂTÜRİDÎ'NİN HİKMET TEMELLİ İNÂYET ANLAYIŞI

Emine TAŞÇI YILDIRIM*

GİRİŞ

Mâverâünnehir bölgesinde yetişmiş, önemli itikâdî mezheplerden Mâtürîdîliğin kurucusu olan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), kelâmî geleneğin önde gelen isimlerindedir. Yazdığı eserlerin birçoğu günümüze ulaşmamakla birlikte elimizdeki iki eseri Mâtürîdî'nin düşünce dünyasına nüfuz edilmesine olanak sağlayacak niteliklere sahiptir. *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinde Mâtürîdî, sadece kelâma dâir konuları tartışmamış aynı zamanda felsefe ile kelâmın ortak konularına da yer vermiştir. Onun bu ortak meselelere bazen bir kelâmcıdan ziyâde bir felsefeci olarak yaklaştığını söylemek mümkündür. Akıl, hikmet, Allah'ın varlığını kanıtlayıcı deliller, peygamberlik gibi meseleler buna örnek olarak verilebilir. Mâtürîdî, yukarıda zikredilen konularla doğrudan ilişkili, felsefenin merkezi kavramlarından biri olan ve Antik Yunan'dan beri tartışılan inâyeti de eserlerinde işlemiştir. Bu çalışmada Mâtürîdî'nin inâyete dâir fikirleri ele alınacaktır.

1. MÂTÜRİDÎ'NİN İNÂYET ANLAYIŞININ GENEL ÇERÇEVESİ

Lütuf, yardım, ihsan anlamına gelen inâyet, Tanrı-âlem-insan ilişkisi bağlamında düşünce tarihi içerisinde ele alınmıştır. İnâyetin, genel ve özel inâyet şeklinde ikili tasnifi yapılmaktadır. "*Allah'ın âlem üzerindeki tesiri ve onu muayyen bir gâyeye yöneltmesi*"¹, "*her şeyi, hikmete muvafık olarak idare etmesi*"² genel inâyet olarak değerlendirilirken; insanları kurtuluşa ulaştırmak için onlara yardım ve lütufta bulunması³ ise özel inâyet kategorisine girmektedir. Bu sınıflandırmadan inâyetin hem Tanrı-âleme bakan bir yönünün hem de Tanrı-insan ilişkisine işaret eden bir boyutunun bulunduğu söylenebilir.

Mâtürîdî'nin inâyete dâir düşüncelerini çoğunlukla adâlet ve lütuf şeklindeki iki boyutluluk arz eden hikmet kavramı bağlamında ortaya koyduğu söylenebilir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, orcid.org/0000-0001-8520-8545.

1 Medkur, *Mu'cemül Felsefî*, s. 129.

2 Aynı, *İntikâd ve Mülâhazalar*, s. 28.

3 Cevizci, *Felsefî Terimler Sözlüğü*, s. 207.

Dolayısıyla ilk olarak onun hikmete yüklediği anlamlara yer vermek inâyet düşüncesinin anlaşılması açısından önemlidir.

Mâtürîdî'ye göre hikmet, “*her şeyin gerçekliğine isabet etmek ve her şeyi yerli yerine koymaktır.*”⁴ Hikmetin zıttı ise bir şeyi yerli yerine koymamak mânasına gelen zulümdür.⁵ O, hikmet anlayışını Mu'tezile'nin aslah teorisine karşı bir çeşit savunma niteliğinde denilebilecek tarzda ortaya koymaktadır:

“*Aslahın mânası başkası için elverişli olmasından ibarettir. Mu'tezile'ye göre bununla fesat da oluşabilir. Hikmetin mânası ise isabettir, bu da her şeyi yerli yerine koymaktan ibarettir, bu aynı zamanda adlin mânasını da oluşturur.*”⁶

Mâtürîdî bu hikmet tanımına paralel olarak hikmeti detaylı bir şekilde açıklamakta ve onun iki farklı boyutu olduğuna dikkatleri çekmektedir:

“*Hikmetin iki şekli vardır: Birincisi adl, ikincisi de fazldır. Allah'ın güç yetirdiği lütfkârlığının sonu yoktur ki, herhangi bir konuda O'nun gücünün gerçekleştireceği fiilin ötesi hakkında söz edilebilsin! Şu da var ki, lütfkârlıkta bulunmak O'na vâcip olmayıp lütfunu dilediğine tahsis eder. İlâhî fiilin, söylediğim sebepler yüzünden, hikmet dışı olması mümkün değildir. Adlin mânası da böyledir: Her şeyi yerli yerine koymak. Fakat onun da dereceleri vardır; bir kısmının işlenmesi ihsan ve lütfkârlık (ifzal), bir kısmı da adl ve hikmet diye nitelendirilir. Çünkü ifzal ile adl, fâilin meşru olarak yapabileceği her işe ait olan ve umum ifade eden iki isim olup, birincisi fâilin dilerse terk edebileceği, dilerse lütfkârlık ve iyilikseverliği yüzünden yapabileceği bir şey olması açısından hususilik içerir.*”⁷

Mâtürîdî'nin hikmetin iki boyutunu teşkil eden adâlet ve lütfâ dâir açıklamaları inâyetin yukarıda zikredilen tanımlarıyla da örtüşmektedir. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin hikmeti inâyet mânasında kullandığı ve içerik olarak adâlet ve lütf anlamlarını gündeme getirerek ona yorum zenginliği kattığı söylenebilir.

Mâtürîdî, Allah'ın Hakîm ismini, “*bir şeyde hataya düşmeyen, fiili hikmetin dışına çıkmayan,*⁸ *tedbîrinde hataya düşmeyen*”⁹ şeklinde tanımlayarak Allah'ın var ettiği her şeydeki hikmete işaret etmektedir. Ayrıca o, adli de “*hakta ne azlık*

4 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 189; Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*, s. 459. Ayr. bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 64; XV, 174, 311.

5 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VIII, 104.

6 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 166. “*Hakîm, her şeyi yerine koyandır*” diye tarif edilir (Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 113; VIII, 24).

7 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. (Ar.) 125, (Tr.) 202-203.

8 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 81.

9 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XIII, 320.

ne fazlalıktır, her şeyi yerli yerine koymaktır."¹⁰ şeklinde hikmete benzer şekilde tanımlamaktadır.

Adl kavramının yanı sıra cömert, lütufkâr ve âlim¹¹ olan Allah'ın Ganî ismine ilişkin düşünürün yapmış olduğu aşağıdaki tanımlama, hikmetin lütuf boyutuna işaret eder mahiyettedir. Mâtürîdî'ye göre Allah zatıyla Ganî'dir, mahlûkatı kendi ihtiyacı için değil, bilakis yarattıklarının menfaati için var etmiştir.¹² Ayrıca o, Allah'ın rızık verenlerin en hayırlısı ve *ahsenü'l-hâlikîn* olduğunu dile getirmekte, bunu da adâletle hükmetme ve hikmetli yaratılışla açıklamaktadır.¹³ Onun bu değerlendirmeleri, Allah'ın yarattığı âleme ve yarattıklarına yönelik ilgisi mânasını taşıyan inâyete açık bir işarettir.

Mâtürîdî, "O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (düzensizlik) görüyor musun?"¹⁴ âyetinde Allah'ın birliğine, hikmetine lütfuna ve tedbirine işaret edildiğini dile getirmektedir.¹⁵ Hikmet ve adlin güzelliğinin sabit, Allah'ın fiillerinin tamamının hikmetli olduğunu ve ona hikmetsiz bir fiilin isnad edilemeyeceğini zira bunun O'nun rububiyetine aykırı olduğunu söyleyen¹⁶ Mâtürîdî, hikmetsizlik olarak algılanan şeylerin ise insanların bilgisizliğinden ve olayları tam anlamıyla kavrayamamalarından kaynaklandığını düşünmektedir. Şu ifadeleriyle de bu görüşünü özetlemiş olmaktadır: "Tabiatta gözlenebilen her şeyde mutlaka akıllara hayret verici bir hikmet ve yaratıcısına sanatkârane bir işaret bulunmaktadır."¹⁷ Mâtürîdî'nin bu açıklamaları, kötülüğün varlığını sebep göstererek inâyeti inkâr edenlere karşı bir cevap olarak değerlendirilebilir.

Mâtürîdî'nin adâlet ve lütuf şeklinde sınıflandırdığı hikmet anlayışı zemininde şekillenen inâyet fikriyle kendisiyle aynı dönemde yaşayan birbirlerinden haberdar olup olmadıklarına dâir bir çıkarımda bulunmanın pek mümkün olmadığı Fârâbî'nin (ö. 339/950) inâyet düşünce arasında benzerlikler dikkat çekicidir. Nitekim Fârâbî, inâyet kavramı yerine adl kavramını kullanmış ve onu cömertlikle zenginleştirerek bir inâyet anlayışı ortaya koymuştur. O, metafizik sistemi içerisinde varlık vermeyi cömertlik olarak görürken; her varlığın rütbesine göre varlıktan payını almasını ve bu âlemdeki nizamı adâlet kavramıyla açıklamayı tercih etmektedir.¹⁸ Ayrıca

10 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 208, 225.

11 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. (Ar.) 217, (Tr.) 334.

12 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, V, 220.

13 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XV, 167.

14 el-Mülk 67/3.

15 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XV, 290-291.

16 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. (Ar.) 217-218, (Tr.) 334; Kutlu, *İmam Mâturidî ve Mâturidilik*, s. 48.

17 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. (Tr.) 67.

18 Fârâbî, *Arau Ehli'l-Medîneti'l-Fazileti*, s. 57-58.

âlemde meydana gelen olayların adâlet ve hikmetle gerçekleştiğini de zikretmeyi ihmal etmemektedir.¹⁹ Mâtürîdî'nin adâlet ve lütuf diye ikiye ayırdığı hikmet kavramı da Fârâbî'nin yukarıda zikredilen düşünceleriyle benzerlik arz etmektedir. Bununla birlikte adâlet ve cömertliği ya da adâlet ve lütfü inâyet kavramı altında açıkça dile getiren ise İbn Sînâ (ö. 428/1037) olmuştur.²⁰

Mâtürîdî ve Fârâbî arasında felsefenin en temel konularından olan inâyet, hikmet ve adâlet anlayışları noktasında görülen bu benzerlik felsefe ve kelâmın aynı ortak noktada buluşabileceğini, kesin çizgilerle birbirinden ayrılmadığını göstermektedir. Ayrıca kelâmî gelenekte ön plana çıkmış olan bir âlimin, felsefeye dâir fikirlerinin olabileceğinden de bahsedilebilir. Nitekim Mâtürîdî'nin *Kitâbü'l-Tevhîd* adlı eserinde ele aldığı Allah'ın varlığına ilişkin hikmet ve nizam delili, bilgi edinme yollarından akıl ve peygamberliğe dâir düşünceleri bunun en somut örneği olarak karşımızda durmaktadır.

2. HİKMET-NİZAM DELİLİ VE İNÂYET

Mâtürîdî'nin hikmet tanımının yanı sıra Allah'ın varlığını kanıtlamak üzere ortaya koyduğu delillerde de inâyet fikri yoğun bir şekilde işlenmektedir. Bilindiği üzere Mâtürîdî, Allah'ın varlığını akli delillerle kanıtlama çabası içerisine giren âlimlerdendir. Gâye, nizam, hikmet, inâyet, illet-i gâiyye, ibdâ' ve itkan delili gibi farklı birçok kelime ile ifade edilen ve son dönemlerde teleolojik delil diye literatürde kullanılmaya başlanan âlemdeki düzenden yola çıkarak ortaya konulan bu delili Mâtürîdî, hikmet ve tedbir²¹ kavramlarıyla karşılamaktadır.

“O, yeri yayıp döşeyen, orada dağlar, nehirler meydana getiren, orada her türlü meyveden (erkekli-dişili) iki eş yaratandır. O, geceyi gündüze бүрүyor. Şüphesiz bunlarda, düşünen bir kavim için (Allah'ın varlığını gösteren) deliller vardır. Yeryüzünde birbirine komşu kara parçaları, üzüm bağları, ekinler; bir kökten çıkan çok gövdeli ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır ki, hepsi aynı su ile sulanır. Ama biz ürünleri konusunda bir kısmını bir kısmına üstün kılıyoruz. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir kavim için (Allah'ın varlığını gösteren) deliller vardır.”²²

Mâtürîdî, yukarıda zikredilen âyetin Allah'ın kudretine, birliğine, her şeye yönelik lütfuna, tedbirine, hikmetine delâlet olduğunu ifade etmektedir. Tek bir sudan sulanan ekinlerin farklı meyveler vermesinin kendi kendine ya da sebepsiz gerçek-

19 Bkz. Fârâbî, *Ârau ehli'l-medîneti'l-fazileti*, s. 146; Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 100-101; Fârâbî, “Ebu Nasr el-Fârâbî'nin Büyük Duası”, s. 296.

20 Bkz. İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ Metafizik*, II, 160.

21 Aygün, “Allah'ın Varlığını Aklen Bilmeye İlişkin Mâtürîdî'nin Gâye ve Nizam Delili (Hikmet ve Tedbir Delili)”, s. 32.

22 er-Ra'd 13/3-4.

leşemeyeceğini zikreden Mâtürîdî, bunların müdebbîr, alîm, hakîm ve vahîd olanın bir lütfü olduğunu söylemektedir. Ayrıca âyette zikredilen bu işaretlerin (*âyât*) O'nun ilmîne, hikmetine, tedbirine ve vahdaniyetine işaret olduğunu belirtmektedir.²³

Yerlerin ve göklerin yaratılışı, yağmurun yağışı ve bu vesileyle türlü meyvelerin insanlara rızık olarak sunulmasını ilâhî tedbîr ile açıklayan düşünür, yerde ve gökte bulunan her şeyin düzenli bir şekilde Allah'ın tedbirleriyle kuşatıldığını dile getirmektedir.²⁴ Ayrıca yeryüzünde gece ile gündüzün birbirini takip etmesini Sâni'nin tedbiri olarak gören²⁵ ve tedbîr ile takdîrin birbirine eşit olduğunu²⁶ söyleyen Mâtürîdî, inâyetin bir diğer isimlendirmesi olan ilâhî takdire de işaret etmiş olmaktadır. Yani o, âlemdeki düzen ve intizamdan yola çıkarak Allah'ın varlığını delillendirmekte ve burada inâyet kavramı yerine çoğunlukla hikmeti tercih etmektedir.

Her şeye hikmet perspektifinden yaklaşan Mâtürîdî, bakışlarımızı yaratılmışlara yönlendirmektedir. O, beslenme ve yaratılıştaki güçler sayesinde canlılarda meydana gelen gelişmeleri inâyetin bir ürünü olarak görmektedir. Nitekim hikmet ve ilim sahibi olan Allah, bu özellikleri gıdalara ve canlıların tabiatlarına yerleştirmiştir. Ayrıca gençlik dönemini geçip orta yaşa ulaşan insanlar ile gençlerin benzer gıdalar ile beslenmesine rağmen, bu gıdalar birinde büyüme ve gelişmenin artışıyla sonuçlanırken; diğerleri için bu gıdaların tesirinin az olduğu ve onların yaşlanmalarına engel olmadığı görülmektedir. Bu da bedenî ve ruhî gelişmelerin sanıldığı kadar aksine bahsedilen unsurlara bağlı olarak değil de bizâtihi kadir olanın yaratmasıyla vukû bulduğunu göstermektedir.²⁷ Mâtürîdî, bu spesifik örneğiyle aslında âlemde meydana gelen olayların, mutlak kudret ve hikmet sahibi olan Allah'ın inâyetiyle gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Canlıların gelişimi de buna verilebilecek güzel bir örnektir.

Mâtürîdî, âlemde hâkim olan düzenin Allah tarafından sebep ve sonuç ilişkisine bağlı olarak tesis edildiğini kabul etmektedir. Ancak o, Allah'ın yaratmak için sebeplere asla muhtaç olmadığını ve sebep-sonuç ilişkisinin zorunlu olmadığını da söylemeyi ihmal etmemiştir. Allah'ın sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde evrene bir düzen koyduğuna dikkatleri çeken Mâtürîdî'ye göre bu düzen ile hem Allah'ın varlığı ve birliği kanıtlanmakta hem de insana sebepler çerçevesinde fiilde bulunması ve âlemdeki yasaları keşfetmesi gerektiği öğretilmiş olmaktadır.²⁸

23 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VII, 383, 385-387; XIII, 321. Mâtürîdî, Lokman sûresinin 16. âyetini de Allah'ın vahdaniyetine, ilmîne, tedbirine, kudretine, hükümranlığına delâlet olarak görmektedir (Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XI, 233).

24 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VII, 501.

25 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VII, 17.

26 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VII, 11.

27 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhid*, s. (Ar.) 60-61, (Tr.) 118-119.

28 Coşar, "Mâtürîdî Düşüncesinde Felsefe Kelam İlişkisi", s. 378.

Kısacası, Mâtürîdî, âlemde hâkim olan düzenden yola çıkarak Allah'ın varlığını kanıtlamaktadır. Ayrıca âlemin hikmetli yaratılışı, âlemdeki mutlak zorunluluk içermeyen sebeplilik ve tedbîr, takdir kavramlarının kullanılışı onun inâyet anlayışını yansıtmaktadır.

3. AKIL VE İNÂYET

Allah'ın varlığını kanıtlamak üzere kullandığı delillerin yanı sıra Mâtürîdî'nin bilgi teorisi içerisinde de inâyeti çağrıştıracak unsurlar bulmak mümkündür. Ona göre idrak (*ayân*), haberler ve istidlâl (*nazar*), bilgi edinme yollarından olup nesne ve olayların hakikatini kavramamızı sağlayan temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bilgi edinme de istidâli, yani akıl yürütmeyi önemli kılan, duyu ve haber yoluyla gelen bilginin doğruluğunu ortaya çıkarmada oynadığı roldür. Zira Mâtürîdî'ye göre düşünmeye teşvik eden âyetler de bunun en bariz örneğidir.²⁹

Akıl, Mâtürîdî'nin üzerinde en çok durduğu meselelerden biridir. Sorumluluğun ve ilâhî vahye muhatap olmanın şartı olarak görülen akıl, hayır ve şerri de ayırma fonksiyonuna sahiptir. Onu en önemli bilgi kaynakları arasında zikreden Mâtürîdî, dünya menfaatleri (*el-menâfi' fi dünyâ*) yanında âkîbetleri (*avâkıb*) de aklî bilginin alanı içerisinde görmekte ve bu iki meselenin kalp nûru veya kalp gözüyle de bilinebileceğini dile getirmek sûretiyle akli, kalp ile eş anlamlı olarak kullanmaktadır. Nitekim kalbi, akıl ve anlayış şeklinde tanımlaması bunu göstermektedir. Ayrıca *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde kalbi, bilgi edinme yolları içerisinde sıralarken; *Kitâbü'l-Tevhîd*'de kalp yerine nazarı yerleştirmektedir.³⁰

Mâtürîdî'nin bilgi kuramı dikkate alındığında bilgi edinme yollarından biri olan aklın, duyuların ötesine dâir belirli bir düzeyde bilgi sahibi olabilmesi, hayır ve şerri ayırt edebilmesi onun Allah'ın bir lütfu ve inâyeti olduğunu göstermektedir. Ayrıca akla ilişkin *Kitâbü'l-Tevhîd*'de yer alan ilâhî emânet³¹ tanımlaması da bu düşünceyi desteklemektedir. Zira bu ilâhî emânet sayesinde insan, hakikî insan olma vasfına sahip olmakta ve yaratılmışlar içerisindeki eşsiz konuma da inâyetin bir sonucu olarak kendisine verilmiş olan akıl ile kavuşmaktadır. Ayrıca insan ilâhî inâyetin bir ürünü olan akıl sayesinde yaratılıştaki hikmetleri kavrayabilmektedir.

29 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. (Ar.) 7, 9-10, (Tr.) 46, 49,-50.

30 Alper, *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, s. 56-57. Ayr. bkz. Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. (Ar.) 7, (Tr.) 46. Mâtürîdî'nin bilgi kuramı içerisinde akıl yerine kalbi kullanması, kuramının Kur'an eksenli olduğunun bir göstergesidir (Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 30-31). Zira Nahl sûresinin "Siz, hiçbir şey bilmezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi" meâlindeki 78. âyetinde geçen görme duyuları, işitme haberi, kalp ise akli simgelemektedir.

31 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. (Ar.) 136, (Tr.) s. 218.

4. RAHMET, RIZIK, NÜBÜVET VE İNÂYET

İnâyet, Allah'ın rahmân ve rahîm sıfatıyla da ilişkilendirilebilen bir kavramdır. Bu bağlamda Mâtürîdî'nin bu iki kavrama ilişkin değerlendirmelerinde onun inâyet düşüncesine dâir unsurlara rastlanabilir. O, Allah'ın kullarına karşı merhametli olduğunu dile getirmekte, peygamber göndermesi, kitap indirmesi ve doğru yolu göstermesini de rahmetinin bir göstergesi olarak açıklamaktadır. Ayrıca afetleri def etmesi, rızıkları genişletmesi, özellikle de mü'minleri hidâyete ulaştırması ve her türlü dertten onları kurtarması da rahmetinin işaretlerindedir.³² Onun rahmete ilişkin bu açıklamaları özellikle de yukarıda tanımlanan özel inâyeti hatırlatmakta ve kulları kurtuluşa erdirmek için onlara yönelik olan yardım ve lütfunun bir göstergesi olarak ifade edilebilmektedir.

Mâtürîdî, Allah'ın Rahmân ve Rahîm isimlerini açıklarken, O'nun dünyada nimet verirken hem kafir hem mü'minlere karşı lütfkâr olduğunu dile getirmektedir. Ancak mü'minlere âhirette Rahîm ismiyle muamele edeceğini söyleyerek onlara yönelik özel bir inâyetin varlığına işaret etmektedir. Ayrıca Mâtürîdî, kâfirleri cezalandırmadan onlara mühlet vermesini de O'nun rahmetinin bir göstergesi³³ olarak zikretmektedir.

Rızık konusunu da inâyetle ilişkilendirmek mümkündür. Mâtürîdî, rızıkı "*insanın kendisiyle kuvvet kazandığı ve beslendiği*"³⁴ şey olarak tarif etmekte ve nefislerdeki kuvvetin ve organların selametinin de rızık kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.³⁵ Böylece Mâtürîdî, rızık sadece yenilen ve içilen şeylerle sınırlanamakta, Hûd sûresinin 88. âyetinde geçen rızık din, hidâyete, nübüvvet olarak³⁶ açıklamaktadır. Yine onun Taha sûresinin 131. âyetinde geçen rızık kelimesini, Allah'a inanma, Allah'ı birleme, risâlet ve nübüvvet olarak te'vil ettiği görülmektedir.³⁷ Nitekim Rezzâk olan Allah, Mâtürîdî'ye göre lütf ve rahmetiyle yarattıklarını rızıklandırmaktadır.³⁸ Ayrıca Allah, onları rızıklarını elde etmeye yönlendirmekte ve bütün canlılarda bu potansiyel yani ihtiyaç duyduğu besinlere alma gayreti fitri ve ilâhî bir ilham olarak bulunmaktadır.³⁹ Rızık böylesine geniş bir açıdan ele alan Mâtürîdî'nin bu değerlendirmelerine bakıldığında Rezzâk ismi bütün yaratılanlara yönelik genel inâyete; hidâyete ve nübüvvet ise özel inâyete işaret olarak görülebilir.

32 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, III, 183.

33 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XIII, 182.

34 Coşkun, "İmam Mâtürîdî'nin Rızıkla İlgili Ayetleri Tefsiri", s. 167.

35 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 32.

36 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VII, 222; Coşkun, "İmam Mâtürîdî'nin Rızıkla İlgili Ayetleri Tefsiri", s. 168.

37 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IX, 251.

38 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XVI, 159-160.

39 Coşkun, "İmam Mâtürîdî'nin Rızıkla İlgili Ayetleri Tefsiri", s. 171.

Mâtürîdî inâyet fikrini, nübüvvet anlayışıyla da ortaya koymaktadır. Onun akfî delillere dayanan nübüvvet anlayışı, Allah'ın peygamber göndermesini vâcip olarak gören Mu'tezile ile peygamber göndermenin Allah üzerine vâcip olmadığını savunan Eş'arî arasında orta noktayı teşkil etmektedir. Başka bir deyişle O, ne Eş'arî gibi nübüvveti imkân sahasına bırakmakta ne de Mu'tezile gibi zorunluluğunu savunmaktadır. Kısacası, Mâtürîdî, nübüvveti Allah için bir zorunluluktan ziyâde O'nun hikmetinin bir ürünü olarak görmekte ve onun insan için bir ihtiyaç oluşuna işaret etmektedir.

İnsanın doğru bir nasihat ediciye olan ihtiyacına değinen Mâtürîdî'ye göre, *"Allah doğruluk ve adâleti akılların nazarında güzel, zulüm ve yalanı da çirkin göstermiş; bunların birinci grubunu muazzam ve değerli, ikincisini ise bayağı ve değersiz olarak gönüllere yerleştirmiştir."*⁴⁰ Yani insan, akli ile doğru ve yanlış kavrayabilmekte, ancak her şeyi tam anlamıyla açıklığa kavuşturmada yetersiz kalabilmektedir. Burada nübüvvet müessesesi, övülecek beşerî davranışların sergilenmesi ve daha birçok faydayı sağlamak üzere devreye girmektedir. Bu anlamda nübüvvetin varlığı, akfî bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Din ve dünya açısından bir ihtiyaç olarak görülen nübüvvet, aynı zamanda Allah'ın lütüfkârlığına da bir işarettir.⁴¹ Mâtürîdî'nin burada nübüvveti bir lütuf olarak değerlendirmesi, onu ilâhî inâyetin bir sonucu olarak gördüğü şeklinde yorumlanabilir.

Mâtürîdî, nübüvvetin gerekliliğini ona yöneltilen itirazlara verdiği cevaplar ile de ortaya koymaktadır. Hidâyet önderleri, hayır öncüleri ve bilge kişilerin, peygamber göndermeyi hikmet olarak gördüklerine işaret eden Mâtürîdî, nübüvvetin gerekli olmadığını savunanları beş kategori içerisinde değerlendirmektedir. Bunlardan ilki, yaratıcıyı inkâr edenler olup düşünür, bu iddiada bulunanları onun varlığına dâir tartışmaya davet etmekte ve aslında peygamberlerin gösterdiği mucizelerin hem Allah'ın varlığını hem de peygamberliğin ispatını içinde barındırdığını dile getirmektedir. İkinci grubu ise, Allah'ın varlığını kabul etmekle beraber buyruğu ve yasağı olabileceğini kabul etmeyenler oluşturmaktadır. Üçüncü grubu ise insan aklını yeterli bulup risâleti gerekli görmeyenler teşkil etmekteyken; dördüncü kategoriyi peygamberlerin gösterdiği mucizeler ile kâhinler, sihirbaz ve gözbağcılarının fiillerinin aynı olduğunu iddia edenler oluşturmaktadır. Mâtürîdî'nin eleştirdiği son grup ise, nübüvvet iddiasında bulunanların gösterdiği mucizelerin olağanüstü vasıflar taşımadığı, insanların bilgisiz ve deneyimsiz oldukları için bunları olağanüstü olarak algıladıklarını dile getirenlerdir.⁴²

40 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 274-275.

41 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 275. Nübüvvetin gerekliliğine ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Açıklamalı*, s. 271-284.

42 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. (Ar.) 176, s. (Tr.) 271.

Mâtürîdî, Allah'ın hikmetle iş gördüğüne, insanın değerli bir varlık olması sebebiyle peygamberliğin kılavuzluğuna ihtiyaç duyduğuna, insanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümü, dirlik ve düzenin sağlanması için ilâhî vahyin gerekliliğine, insan aklının her şeyi kavramasının mümkün olmayışına, insanların yararına olan şeylerin Allah tarafından peygamberler aracılığıyla insanlara ulaştırıldığına ve bu sebepten dolayı da insanların peygamberlerle desteklenmesine duyulan ihtiyacı belirtmek sûretiyle nübüvvetin gerekliliğini vurgulamaktadır.⁴³ Kısaca özetlemek gerekirse nübüvvet, insanlar için Allah'ın bir lütfü olup toplumlar onunla feraha kavuşabilmektedir. İnsan, belli bir düzeyde aklı ile doğru ve yanlış ayırabilmekle beraber yine de yetersiz kaldığı noktalar olup burada peygamberin rehberliğine ihtiyaç duymaktadır. Duyuların ötesine ilişkin özellikle âhîret âlemine dâir çok az bir bilgiye sahip olabilecek olan akıl, ancak bir ceza ve mükâfatın varlığını bilebilecek konumda olup ona birçok mevzuda rehberlik etmesi açısından nübüvvet ihtiyacı duymaktadır. Bu, toplumdaki dirlik ve düzenin kurulması açısından da elzemdir. Dolayısıyla Allah'ın insanların ve toplulukların kurtuluşuna vesile olacak peygamberler göndermesi O'nun inâyetinin en açık göstergesidir.

Mâtürîdî, peygamberliğe ilişkin düşüncelerini ifade ederken özellikle kâinatı ve insanı yaratan Allah'ın hikmet sahibi olduğunu vurgulamakta⁴⁴ ve O'nun abes bir iş yapmayacağı üzerinde durmaktadır. Nitekim âlemin tamamının hikmet dışı varlığa getirilmesinin câiz olmayacağını, bunun sefeh olduğunu dile getiren Mâtürîdî, hikmetli bir yaratılışı ön görmektedir.⁴⁵ Yaratılışı amaçlı hâle getirecek olanın Allah'ın vaad ve va'di olduğunu belirten Mâtürîdî, kâinatın boş yere yaratılmadığını da ifade etmektedir. Nübüvvetin olmadığı durumlarda insanlar arasında çatışma ve fesat kaçınılmaz olup, bu da âlemin yok olmasına sebep teşkil etmektedir. Ancak âlemi yaratan hâkim bir yaratıcının yok etmek için varlık vermesi abes olacağı için Mâtürîdî'ye göre nübüvvet gereklidir.⁴⁶

Toplumsal düzenin sağlanması için peygambere olan ihtiyacı vurgulamakla beraber Mâtürîdî, akla önem vermenin yanı sıra onun doğru ile yanlış ayırabileceğini ve peygamber gönderilmeden bile belirli konularda aklın varlığından dolayı insanların sorumlu tutulabileceğini savunmaktadır. Ancak akıl yeterli görülse bile bu, peygamberliğin gereksiz olduğu mânasında algılanmamalıdır. Zira Mâtürîdî, peygamberlerin akla yardımcı olduğunu söylemekte ve onların nefsin arzularına kapılıp yanlış yola sapabilme ihtimali olan akla yol gösterici olma vasıflarına işaret etmektedir. Bu yönden bile nübüvvetin bir değere haiz olduğunu dile getiren

43 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. (Ar.) 177-182, s. (Tr.) 273, 275-279; Topaloğlu, "Mâtürîdî", s. 153.

44 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, V, 367.

45 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, V, 368.

46 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Açıklamalı*, s. 272, Alper, *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, s. 122-123.

Mâtürîdî, peygamberlerin sırf uyarma, hatırlatma ve yanlış yola dikkat çekmek üzere gönderilmiş olsalar bile –ki, bundan çok daha fazla yararları vardır– bunu, Allah'ın kullarına özel bir lütfu olarak görmektedir.⁴⁷

Mâtürîdî'nin peygamberlik algısı içerisinde inâyetin iki boyutu ortaya çıkmaktadır. Peygamberliğin verildiği kişi açısından olay ele alındığında bu, Allah'ın o kişiye özel bir lütfu başka bir deyişle özel inâyetidir. Peygamberlerin gönderiliş gâyesi dikkate alındığında ise onların toplumda meydana getirdikleri değişim, dönüşüm ve inşâ ettikleri sosyal düzen bunun yanı sıra uyarma, hatırlatma ve rehberlik edişleri de genel inâyet olarak değerlendirilebilir.

Mâtürîdî, peygamberliği özellikle toplumsal düzenin tesisi için, gerekli görüp Allah'ın hikmeti ve lütfu olarak değerlendirmektedir. Nitekim kendisinden sonra yaşamış olan İbn Sînâ, nübüvveye ilişkin toplumsal gereklilik argümanını ortaya koyarak peygamber göndermeyi Allah'ın inâyeti olarak görmektedir.⁴⁸ Mâtürîdî'de hikmet diye ifadesini bulan nübüvvetin gerekliliğine dâir toplumsal faydaya dayalı bakış açısı merkezinde şekillenen husus, İbn Sînâ'da inâyet olarak ifade edilecektir.

SONUÇ

Mâtürîdî'nin hikmet anlayışı ondaki inâyet düşüncesini büyük ölçüde yansıtmaktadır. O, Allah'ın Rezzâk, Ganî, Âlim isimlerine işaret ederek ve hikmet, adâlet, lütuf, tedbîr, cömertlik gibi kavramları kullanarak ilâhî inâyet fikrini şekillendirmiştir. Ayrıca Mâtürîdî'nin Allah'ın varlığını delillendirmek üzere kullandığı hikmet ve nizam delili aslında filozofların inâyet deliliyle aynı içeriğe sahiptir. Her ikisinde de temel düşünce aynıdır: Âlemdeki düzenden hareketle Allah'ın varlığını ispat etmek. Allah'ın birliğine varmayı mümkün kılan ve ilâhî bir emânet olarak Mâtürîdî'nin düşünce dünyasında yerini alan akıl da ilâhî inâyetin açık bir göstergesi olarak ifade edilebilir. Nitekim hikmetli yaratılış yani Allah'ın âlem üzerindeki inâyeti de onunla idrak edilebilmektedir. Allah-insan ilişkisine işaret eden inâyetin bir başka boyutu da Mâtürîdî'nin peygamberliğe yüklediği toplumsal düzeni inşâ edici, uyarıcı oluşu vasfıyla ifadesini bulmaktadır.

Sonuç olarak, Mâtürîdî'nin inâyet anlayışını hikmet kavramı üzerine inşâ ettiği ve bu anlayışın, onun felsefi yönünün varlığına dâir bir işaret olduğu söylenebilir. Allah'ın varlığını kanıtlamak üzere kullandığı deliller, akla verdiği önem ve akıl-

47 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Açıklamalı*, 282-283; Alper, *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, s. 131. Ayr. bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 112.

48 Alper, *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, s. 124. İbn Sînâ'nın peygamberliğin gerekliliğine dâir görüşleri için bkz. İbn Sînâ, "Kitabu's-Şifâ Metafizik Üzerine", s. 294; İbn Sînâ, *Kitâbu's-Şifâ Metafizik*, I, 26; İbn Sînâ, *Kitâbu's-Şifâ Metafizik*, II, 194; İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâî / Alâî Hikmet Kitabı*, s. 484; İbn Sînâ, "İsbati'n-Nübüvvet ve Tevili Rumuzihim", s. 85; İbn Sînâ "Peygamberliklerin İspatı ve Onların Kullandıkları Sembol ve Örneklerin Yorumu Hakkında Risale", s. 38.

vahiy arasında kurduğu denge de bu fikri güçlendirmektedir. Ayrıca peygamberliğin gerekliliğini hikmetle açıklarken kullandığı argümanların Fârâbî'nin ilâhî inâyet olarak açıkladığı nübüvvet anlayışıyla olan benzerliği de buna eklenebilir. Özetle, Mâtürîdî'nin hikmet temelli inâyet anlayışının hem Allah-âlem hem de Allah-insan ilişkisine ışık tuttuğu ve burada karşımıza bir kelâmcıdan ziyâde filozof bir Mâtürîdî çıkardığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ALPER, Hülya, *İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- AYGÜN, Fatma, "Allah'ın Varlığını Aklen Bilmeye İlişkin Mâtürîdî'nin Gâye ve Nizam Delili (Hikmet ve Tedbîr Delili)", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 4 (2014): 29-45.
- AYNÎ, Mehmet Ali, *İntikâd ve Mülâhazalar*, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1339/1923.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefî Terimler Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003.
- COŞAR, Hakan, "Mâtürîdî Düşüncesinde Felsefe Kelam İlişkisi", *Uluğ Bir Çınar İmâm Maturîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı (28-30 Nisan 2014 – Eskişehir)*, ed. Ahmet Kartal, İstanbul: 2014, s. 371-381.
- COŞKUN, Ahmet "İmam Mâtürîdî'nin Rızıkla İlgili Ayetleri Tefsiri", *Ebu Mansur Semerkandî – Mâtürîdî Kongresi*, Kayseri: 1986, s. 165-178.
- el-FÂRÂBÎ, *Ârau ehli'l-medîneti'l-fazileti*, thk. Albert Nasri Nadir, Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1986.
- el-FÂRÂBÎ, "Ebu Nasr el-Fârâbî'nin Büyük Duası", çev. İbrahim Hakkı Aydın, *Atatürk İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (2004): 294-296.
- el-FÂRÂBÎ, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, çev. Nafiz Danışman, Ankara: MEB Yayınları, 2001.
- İBN SİNÂ, *Kitâbu'ş-Şifâ Metafizik*, I, çev. Ekrem Demirli – Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- İBN SİNÂ, *Kitâbu'ş-Şifâ Metafizik*, II, çev. Ekrem Demirli – Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
- İBN SİNÂ, "Kitabu'ş-Şifâ Metafizik Üzerine", çev. Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarında Felsefe Metinleri*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2002.
- İBN SİNÂ, *Dânişnâme-i Alâî /Alâî Hikmet Kitabı*, çev. Murat Demirkol, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- İBN SİNÂ, "İsbati'n-Nübüvvet ve Tevili Rumuzihim", *Tis'u Resail*, Kostantiniye: Matbaatü'l-Cevaib, 1298, s. 82-90.
- İBN SİNÂ, "Peygamberliklerin İspatı ve Onların Kullandıkları Sembol ve Örneklerin Yorumu Hakkında Risale", çev. Alparslan Açıkgenç – Hayri Kırbaçoğlu, *İbn Sinâ Risaleleri*, Ankara: Kitabiyat, 2004, s. 35-44.
- KUTLU, Sönmez, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Ankara: Kitabiyat, 2006.
- el-MÂTÜRİDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, ilmî kontrol: Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mizân Yayınevi, 2005-2011, I-XVII.
- el-MÂTÜRİDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü'l-Tevhîd*, nşr. Fetullah Hüleyf, İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979.
- el-MÂTÜRİDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü'l-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*, çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul: ISAM Yayınları, 2014.
- MEDKUR, İbrâhîm, *Mu'cemül Felsefî*, Kahire: Heyetü'l-Ammetü'l-Şevnil Matbai'l-Emiriyeti, 1983.
- TOPALOĞLU, Bekir, "Mâtürîdî", *DIA*, XXVII, 151-157.